

Eserleri. 1. *Keşfü'l-memâlik ve beyânü't-turuğ ve'l-mesâlik*. Müellif, 857 (1453) yılında tamamladığı bu iki ciltlik çalışmasını olayların şahitlerinden, güvenilir râvilerden ve daha önce yazılmış eserlerden faydalanarak kırk bölüm (bab) halinde kaleme almış, daha sonra da hacimli ve uzun bulduğu için *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuğ ve'l-mesâlik* adıyla özetlemiştir. On iki bölüm olarak düzenlenen *Zübdetü Keşfi'l-memâlik*'te müellif Mısır'ın mâbed ve ziyaretgâhları, şehir ve kaleleri, diğer mimari eserleri sebebiyle başka ülkelerden daha üstün olduğunu söyler. Sultan / halifenin vasıflarından; vezir, emîr, kâdî-kudât, evlâdü'l-mülûk, nâibü's-saltana, atabegü'l-asâkir, karânîs, ecnâdü'l-halka, haseki, tavâşi ve perdedârlardan; hazine, silâhhâne, ev, mutfak, tavla, şikâr-hâne ve köprülerden; Nil nehrinin taşması esnasında alınacak tedbirlerden; vali ve memurlardan; Arap, Kürt ve Türk emîrlerinden; İslâm ülkelerinden ve ibret alınması gereken çeşitli olaylardan bahseder. Eser bu yönüyle Memlûkler döneminde Mısır'ın siyasi ve içtimaî tarihi, teşkilât ve idaresi hakkında yazılan en önemli kaynaklardan biridir. Yazma nüshaları Bibliothèque Nationale (nr. 1724, 2258) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 2990) bulunmaktadır. Kitabın bir bölümü Silvestre de Sacy ve Antoine-Isaac tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte ve *Extrait du livre intitulé la Crème le l'exposition détaillée des provinces et tableau des chemins et des routes; Par Khalil ben Schahin Dhahéri: Min Kitâb Zubdat Kaşf al-mamâlik wa bayân at-turuğ wa-l-masâlik* adı altında (Paris 1806), tamamı ise ilk defa Paul Ravaisse tarafından yayımlanmıştır (*Zoubdat Kachf el-Mamâlik tableau politique et administratif de L'Égypte, de la Syrie et du Hidjâz*, Paris 1894). Richard Hartmann, eserin Suriye ve Filistin'le ilgili bölümlerini Tübingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora tezi olarak işlemiş ve Almanca çevirisiyle birlikte neşretmiştir (*Die geographischen nachrichten über Palästina und Syrien in Hfalil az-Zähiri's Zubdat Kachf al-mamâlik*, Kirchain 1907). Daha sonra Jean Gaulmier kitabın tamamını (*La Zubda Kachf Al-Mamâlik de Khalil Az-Zähiri*, Beyrouth 1950), Institut Français de Venture de Paradis'nin yaptığı Fransızca çeviriyi yayımlamıştır

(Damascus 1950). Son olarak Fuat Sezgin, Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac ve Richard Hartmann'ın çalışmalarıyla birlikte Paul Ravaisse'nin neşrini Islamic Geography serisi içinde (LXXIX. cilt) ofset olarak neşretmiştir (Frankfurt 1993). 2. *el-İşârât fi 'ilmi'l-'ibârât*. Rüya tâbir-nâmesi niteliğindeki bu eserin Âtrf Efendi (nr. 1973), Râgıb Paşa (nr. 646), Köprülû (nr. 116), İstanbul Üniversitesi (nr. A35, 2912, 3887, 6245, 6266) ve Kahire (nr. 4856) kütüphaneleriyle Bibliothèque Nationale'de (nr. 2752) çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Kitap, Abdülganî en-Nablusî'nin *Ta'îrû'l-enâm fi ta'biri'l-menâm*'ının kenarında basılmıştır (Kahire 1301/1883).

Otuz kadar eser yazdığı rivayet edilen Hafîl b. Şâhin ayrıca, kaynaklarından biri olan Sâlimî'nin *Kitâbü'l-İşâre ilâ 'ilmi'l-'İbâre*'sine otuz ayrı bölüm ilâve etmiştir. İbn Tağrıberdî'ye göre Halîl aynı zamanda iyi bir şairdi ve birkaç ciltlik bir divanı vardı. Kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *el-Mevâhib fi'htilâfi'l-mezâhib*, *el-Münif fi'l-inşâ'i's-şerîf*, *ed-Dürretü'l-muğıyye fi's-sireti'l-marđıyye*, *el-Kevkebü'l-münîr fi uşûli't-ta'bir* (Ziriklî, II, 318; *Eİ²* [Fr.], III, 960).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tağrıberdî. *en-Nücûmü'z-zâhire*, XV, 44, 72, 76-77, 279, 318, 335, 358, 363, 371, 373, 463; a.mif., *el-Menhelü's-şâfi*, V, 258-261; Se-hâvi, *ed-Đau'ü'l-lâmî*, III, 195-197; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-zühûr*, III, 25; *Keşfü'z-zunûn*, I, 97, 305; II, 953, 1496, 1523; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta'tü't-Tevfîkıyye*, Bulak 1306, VIII, 280-281; Serkis, *Mu'cem*, I, 133-134; *İzâhu'l-meknûn*, I, 460; II, 596; *Hedıyyetü'l-'ârifin*, I, 353-354; Brockelmann, *GAL*, II, 167; *Suppl.*, II, 165-166; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 120; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 17; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 273; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 318; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 350; J. Gaulmier – T. Fahd, "İbn Şâhin al-Zâhiri", *Eİ²* (Fr.), III, 959-960.

ASRİ ÇUBUKÇU

HALİLİ

(bk. ZİL).

HALİLEFENDİZÂDE MEHMED SAİD

(bk. MEHMED SAİD EFENDİ,
Halilefendizâde).

HALİLİ

(ö. 890/1485)

Fürkatnâme
adlı eseriyle tanınan divan şairi.

Aslen Diyarbekirli'dir. Hayatıyla ilgili bazı olaylara bakılarak 810 (1407) yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir (Ali Emîrî, I, 277). *Fürkatnâme*'sinde, tahsilini Acem diyarında tamamladıktan sonra tasavvuf yolunu seçerine bilgisini arttırmak için bir arkadaşının ısrarı üzerine Diyârürüm'a geldiğini söyler. Kaynaklarda da Fâtiş Sultan Mehmed döneminde Diyarbekir'den veya "diyâr-ı şark"tan devrin önemli bir ilim merkezi olan İznik'e geldiği ve bu şehirde ikamet ettiği kaydedilmektedir (Sehî, s. 64; Âşık Çelebi, vr. 269^b; Latîfî, s. 147). 870'te (1465) İstanbul'a gidip bir yıl kaldıktan sonra İznik'e dönen ve burada kurduğu hankah-ta ömrünün sonuna kadar şeyhlik yapan Halîlî aynı şehirde vefat etmiştir. Çağdaşlarından Şeyh Zarîfî, "Biz Halîlî'den dem ursak n'ola oldur pîrimiz / Cur'a-i bezm-i ezelden sundu ol sahbâ bize" beytinde (Ali Emîrî, I, 280) onu kâmil bir şeyh olarak nitelendirir.

Latîfî, Halîlî'nin sanatlı kafiye kullanmakta mahir bir şair olduğunu söyler (*Tezkire*, s. 147). Arapça-Türkçe mülemma'lar da yazmış olmakla beraber onun en güzel şiirleri terkihibend, terciibend ve murabbalarıdır. Tasavvufî, hikemî, âşıkane şiirlerin yanı sıra her beytinde bir başka fikrin işlendiği konu birliğinden uzak manzumeler de kaleme almıştır.

Yetiştirdiği muhit bakımından eserlerinde Âzerî Türkçesi'nin dil özellikleri görülen Halîlî daha çok Seyyid Nesîmî'nin te-sirinde kalmıştır. Bazı şiirlerinin kafiyele-ri bile Nesîmî'ninkilerle aynıdır. Bununla beraber kendisi de Habîbî gibi bazı Âzerî şairleri üzerinde etkili olmuştur. Mehdî, Sâfi, Sirozlu Sa'dî ve Melîhî ile karşılıklı şiirler yazan Halîlî'nin şiirlerine XVI ve XVII. yüzyıllarda birçok şair tarafından nazîreler yazılmıştır.

Halîlî asıl şöhretini samimi bir dille kaleme aldığı *Fürkatnâme* adlı tasavvufî mesnevisiyle sağlamıştır. Müellifin, "Çünkü harf eyleye ehl-i tevârih / Kitâb ismin bulur kendüye târih" (*Fürkatnâme*, vr. 44^b) beytinde belirttiği gibi eser, "fürkatnâme" kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı olan 876 (1471-72) yılında tamamlanmıştır. Gibb de eserin adının yazıldığı yıla işaret ettiğini söylemesine rağmen

Fırkatnâme'nin ilk sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 1063)

men bu tarihi 866 (1461-62) olarak kaydetmiştir (HOP, II, 380).

Aruzun "mefâilün mefâilün feûlün" kalıbıyla yazılan ve 1000 kadar beyitten meydana gelen *Fırkatnâme* Halîlî'nin kendi başından geçmiş gibi anlattığı bir aşk hikâyesidir. İznik'te gezerken bedestende gördüğü bir güzele âşık olması üzerine sıkıntılı bir duruma düştüğünü anlatan şair bundan kurtulmak için İstanbul'a gider. Fakat sevgilisinden aşkının samimiyetine inandığını belirten bir mektup alınca geri döner. Önce şairi şefkatle karşılayan sevgilisi daha sonra gözden kaybolur ve rüzgâra seslenerek içini döken şaire sahrada bir ışık halinde kendini gösterir. Eserde ayrıca aralara serpiştirilmiş aruzun değişik kalıplarında iki kaside, bir murabba, bir muhammes, bir terciibend ve yirmi altı gazel yer almaktadır. Özellikle gazeller, vezin ve şeklin verdiği monotonluğu kırmaya yanında olay örgüsünün gelişmesi sırasında gerilimli sahneleri en iyi şekilde ifade eder.

Fırkatnâme'de anlatılan aşkın tasavvufi veya beşerî aşk olduğu konusunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Halîlî'den bahseden kaynakların çoğu hikâyeyi beşerî bir aşkın ifadesi olarak yorumlamıştır. Ancak üslûbu, kullanılan tasavvufi semboller ve özellikle bitiriliş şekli eserin tasavvufi aşkı anlattığını düşündürmekte, şairin yaşının eserini yazdığı

sırada altmışın üzerinde bulunması ve bundan kısa bir müddet sonra da tekke şeyhi olması bu görüşü teyit etmektedir. *Fırkatnâme*'nin beşerî aşkı anlattığını ileri sürenlerin bu kanaati eseri yanlış yorumlamalarından ileri gelebileceği gibi bu kişilerin Halîlî'nin hayatını, bu tür maceraları halk arasında yaygın biçimde anlatılan XVI. yüzyıl şairlerinden Halîl-i Zerd'in hayatıyla karıştırmalarından da kaynaklanmış olabilir. Ayrıca II. Murad devri şairlerinden İznikli Hümâmî'nin Farsça'dan tercüme ettiği *Sinâme* adlı eserin (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3691) *Firâknâme* veya *Fırkatnâme* adıyla anılması (Sehî, s. 58; Latîfî, s. 367), Halîlî'nin *Fırkatnâme*'siyle bu aşk hikâyesinin birbirine karıştırılabileceğini aklı getirmektedir. Zira tezkirelerin çoğunda *Fırkatnâme*'nin *Firâknâme* diye kaydedilmiş olması (meselâ bk. Sehî, s. 64; Latîfî, s. 147), tezkire müelliflerinin Halîlî'nin eserini görmedikleri ve bu yüzden onu Hümâmî'nin eseriyle karıştırdıkları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Eserin adını sadece Kınalızâde Hasan Çelebi doğru olarak kaydeder (*Tezkire*, I, 345). Âşık Çelebi, *Fırkatnâme*'nin halk arasında *Dîvân-ı Halîlî* diye şöhret kazandığını söyler (*Meşâirü's-şuarâ*, vr. 269^b). Eserin adı, Berlin Königlichen Bibliothek'te bulunan 890 (1485) tarihli nüshasının hem mukaddimesinde hem de son kısmında *Fırkatnâme* şeklinde yazılmıştır (Pertsch, VI, 370).

Fırkatnâme'nin İstanbul (İÜ Ktp., TY, nr. 3770; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 1063), Ankara (TDK Ktp., nr. 263; DTCF Ktp., nr. A/334), Manisa (Muradiye Ktp., nr. 3201/2), Berlin (Pertsch, VI, 370), Londra (Rieu, s. 210) ve Paris'te (Blochet, I, 120) çeşitli nüshaları mevcuttur. Ayrıca Günay Kut eserin bir nüshasının kendisinde bulunduğunu bildirir (*TDAY Belleten* [1977], s. 335). *Fırkatnâme* üzerinde Orhan Kemal Tavukçu bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

Ahmed Paşa, Şeyhî, Necâtî gibi önde gelen şairler arasında yer almamakla birlikte Halîlî'nin şiiir necmualarında birçok manzumesine yer verilmesi ve bir kısım şiiirlerine nazîreler yazılması onun epeyce meşhur bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Çeşitli mecmularda şiiirleri bulunan (meselâ bk. *Câmiu'n-nezâir*, vr. 215^b-220^a; *Câmiu'l-meânî*, vr. 170^a-172^b) Halîlî'nin, "Râh-ı aşkında habîbim ne belâ çektiğimi / Nazar etsen bilesin

defter ü dîvânımıza" (*Fırkatnâme*, vr. 41^a) beytinden bir divan tertip etmiş olduğu anlaşılmakta, bazı kaynaklarda da mürettep bir divanının varlığından söz edilmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, II, 160). Ancak divanı henüz ele geçmemiştir. *Câmiu'l-meânî*'deki otuz üç gazeli dışında (Ergin, III/3-4, s. 545-559) şiiirlerinin tamamı henüz bir araya getirilip yayımlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîlî, *Fırkatnâme*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Manzum, nr. 1063; Eğridirli Hacı Kemal, *Câmiu'n-nezâir*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5782, vr. 215^b-220^a; *Câmiu'l-meânî*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4904, vr. 170^a-172^b; Sehî, *Tezkire*, s. 58, 64-65; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 269^b; Latîfî, *Tezkire*, s. 147-148, 367; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 324; Beyânî, *Tezkire-i Şuarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 29^a; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 345; Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328, I, 277-291; *Osmanlı Müellifleri*, II, 159-160; Fâik Reşad, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul, ts., s. 177-178; Gibb, *HOP*, II, 379-383; W. Pertsch, *Die Handschriften - Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889, VI, 370, nr. 377; Rieu, *Catalogue*, s. 210; Blochet, *Catalogue*, I, 120; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1980, s. 369; a.mlf., *Eski Şairlerimiz: Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1934, s. 73; a.mlf., "Âzerî Edebiyatı", *İA*, II, 132; Şevket Baysanoğlu, *Diyanet Kurumu Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul 1957, I, 33-50; a.mlf. - Turgut Karabey, "Halîlî, Halil İbrahim Bey", *TDEA*, IV, 48; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 229-232; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 141; a.mlf., "Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı", *TDL*, II/20 (1953), s. 503; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 277-282; Orhan Kemal Tavukçu, *Halilî: Fırkatnâme* (yüksek lisans tezi, 1993), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Muharrem Ergin, "Câmiu'l-meânî'deki Türkçe Şiiirler", *TDED*, III/3-4 (1949), s. 539-569; Günay Kut, "Fırkat-nâme", *TDAY Belleten* (1977), s. 333-349; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 2060; Fevziye Abdullah Tansel, "Halîlî", *TA*, XVIII, 388-389; a.mlf., "Halîlî", *İA*, V/1, s. 162-164; A. Karahan, "Khalili", *EP* (İng.), IV, 972; "Fırkatnâme", *TDEA*, III, 240-241.

MUSTAFA ÖZKAN - MUSTAFA İŞEN

HALİLİ, Ebû Ya'lâ

(أبو يعلى الخليلي)

Ebû Ya'lâ Halil b. Abdillâh b. Ahmed el-Halilî el-Kazvîni (ö. 446/1055)

el-İrşâd adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı.

İran'ın Kazvin şehrinde 366 (976) yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir (Halîlî, *el-İrşâd*, nâşirin mukaddimesi, I, 17-18). İlme düşkün bir aile içinde yeti-